

Nacionalizmus, nemzetállam, nemzeti középosztály

A 19–20. századi európai fejlődésről

A nemzeti kérdés és általában a „nemzet” fogalma az újkori Európában a politikai és a történeti gondolkodás középpontjában áll. A magyar történeti gondolkodást is állandóan foglalkoztatta. Aktuális maradt Közép-Európában és Magyarországon a „nemzeti” kérdés a történeti gondolkodásban, mert az 1920 után a térségben kialakuló kisállamokba nagyszámmal szorultak nemzeti kisebbségek. Mindenekelőtt magyar etnikumú kisebbségek. Nemzet és állam viszonya a történetírás és a politika egyik legkényesebb vitakérdése maradt (1920–1947).

Az 1949 utáni történeti-ideológiai viták azután újabb töltőanyagot kaptak a szovjet rendszer politikai megoldásaitól és ideológiai téziseitől. A szovjet megszállási zóna minden országában feszítő erő volt a „nagy hatalom–kis állam”, „függetlenség–önállóság–megszállás” kérdésköre. A szovjet rendszer politikai-ideológiai tézisei pedig kikényszerítették a „marxizmus és nemzeti kérdés”, „osztályharc és függetlenségi küzdelmek” viszonyának taglalását, ugyanúgy a történelem „nemzeti látószöge” körüli szakmai és publicisztikai vitákat.

Az alábbiakban egy összefoglaló újkori Európa, illetve Magyarország történetének fejezeteként készült vázlatot adunk közre. Az újkori európai (és így magyar) nemzeti fejlődéshez az eddigiektől eltérő szempontból közelít: egyén és közösség viszonyrendszerébe állítva a „nemzeti” közösséget és fogalmát.

Nem kíván ez most más lenni mint elgondolkodtató olvasmány Trianon (1920. június 4.) évfordulóján.

ELSŐ TÉZIS

Arról, mi az, hogy nacionalizmus

Az egyén társasági lény. Viszonyát embertársaihoz, a közösséghez a történelem során mindig újrafogalmazta. — Az „én” keresi az összekötő szálakat és az elválasztó tulajdonságokat a „mi”-hez. — Egyén és közösség viszonyában sokféle azonosulásformák, identitások alakulnak ki, és élnek egymás mellett. Ilyenek, tankönyvszerűen fogalmazva: *identitás a családhoz, rokonsághoz, azaz születés–származás alapján; identitás a szülőföldhöz, a lakóhelyhez, a szűkebb településhez; világnézeti identitás, attól függően, hogyan helyezi el magát az egyén a világmindenségben (az uni-*

verzumban). Benne feszül e viszonyban a *szociális identitás*, amelyik a napi munkavégzési és napi önfenntartási renddel köti össze az egyént, létezik a *nemzeti-etnikai identitás*, az azonos nyelv, azonos kulturális hagyomány és származástudat alapján; azután az *állampolgári identitás*, az azonos területi igazgatási egységhez, a területen élő polgárok közösségéhez tartozás alapján. És sorolhatjuk az újabban jelentkező és erősödő identitásforrásokat: az embernek mint biológiai lénynek a fontosságát hangoztató *ökológizmust*, a *nemek szerinti tagozódás* meghatározó jellegét hangsúlyozó újabb azonosság-meghatározó erőket stb.

Azonossági szálak az egyén és közösség között egy időben feszülnek. Bárki számára közhely: egyszerre vagyunk „állampolgárok”, „világpolgárok”, a nemzeti közösség, a helyi társadalom tagjai, hívők vagy ateisták, környezetvédők, munkások, tisztviselők és így tovább. És az is könnyen belátható: egymástól gyakran épp az különböztet meg bennünket, hogy melyik kapcsolódási szálát tartjuk jelenlegi életszakaszunkban a legfontosabbnak. Sőt, az emberiség múltjáról, jövőjéről gondolkodó társadalomtudósok véleményét is gyakran épp az választja el egymástól, állítja szembe egymással: ki, melyik azonosságszálát tartja a társadalom életében a meghatározónak, a szociális, tehát a világnézeti, a nemzeti vagy a kisközösségi, világpolgári, állampolgári kötődéseket.

A társadalomtudós számára az egyik legnehezebb kérdés: mikor és miért *erősödik fel* vagy *gyengül meg* az egyik vagy másik azonosságtudat a társadalomban? Mikor, miért az egyik vagy másik társadalmi csoportban? És tovább: a társadalomtudományok szenvedélyesen keresik a választ arra, mikor és miért jelentkezik együtt a világnézeti (ateista vagy istenhívő) és a szociális avagy éppen az ökológiai vagy a nemzeti-etnikai identitás? S alkotnak sajátos együtteseket az egyén közösségi meghatározottságában. (Pl. keresztény–nemzeti, keresztény–világpolgár, keresztény és szociális, ateista–szocialista stb.) Ezeknek az okai — ismét tankönyvszerűen fogalmazva a tudomány válaszkereséseit — gyakran gazdasági érdekekkel vagy egyszerűen a napi életkörülmények szokásszerűségével magyarázhatóak. Más esetekben — ismert módon — teljesen irracionálisan működnek.

Egyén és közösség ilyen viszonyrendszerére a modern társadalmakban *politikai mozgalmak* szerveződnek. Céljuk: egyik vagy másik identitástartalom érvényre juttatása (keresztény pártok, „nemzeti” pártok, szocialista pártok stb.). Ők azt gondolják, hogy a közösség működőképességének megtartása érdekében az általuk legfontosabbnak tartott identitást kell a más identitások fölé emelni.

Egyén és közösség viszonyának szempontjából tekintve vissza az emberiség történelmére, azt mondhatjuk: *a nacionalizmus nem más, mint egy olyan irányzat, amelyik az egyén és közösség viszonyában a legfontosabbnak a nemzeti-etnikai identitást tartja.* Nem pestis vagy — mint dogmatikus marxisták mondták — „hamis tudat”, hanem nagyon is adott időben, térben elhelyezhető és fontos történelmi szerepet betöltött tudati jelenség. De tegyük hozzá: csak egy az identitások közül. (Ahogy a különböző — vallási vagy szociális ökológiai — mozgalmak is ilyen politikailag megfogalmazott identitástartalmak uralomra jutása érdekében lépnek fel.)

Kérdés: vajon milyen szerepet játszott ez a nacionalizmus és játszhat ma az európai emberek közösségi kereteinek alakításában?

MÁSODIK TÉZIS

A nacionalizmus előrehajtó erejéről az ipari társadalomban

Végigolvasni a könyvtárnyi irodalmat, amit összeírtunk az európai nacionalizmusok keletkezéséről és természetéről — ahhoz egy kutatói élet-idő is kevés. Még a magyarországi viták, csak az elmúlt három évtizedből is, köteteket tesznek ki. Vállalkozni kell mégis az általánosításra.

Felfogásunk szerint a nacionalizmus kifejlődése és kiteljesedése végső soron az ipari társadalomra és az ipari forradalom által keltett igényekre vezethető vissza. Kézikönyvszerű megfogalmazásban:

a) Az ipari forradalom 19. századi technikájában, az üzemszerű termelésben egyik évtizedről a másikra olyan embereket, szakszerűen képzett munkavállalókat kívánt, akik a bonyolult munkaszervező parancsokat pontosan megértették. Így a kommunikáció, a *beszédbeli és írásos érintkezés* egyik generációról a másikra nagy fontosságot kapott. Ugyanakkor az egész gépkorszak üzem- és társadalomszervezete egy bizonyos *alapműveltségi minimumot* igényelt. Mindez együtt járt az *anyanyelvi kultúra* — az általános beszéd-, írás- és olvasáskultúra — *kifejlesztésének* igényével. És együtt járt természetesen az általános, állandóan biztosított alapképzésnek (az általános iskolának) kiépülésével Európában a 19. század közepén.

b) Az új termelési- és életkeretek ismeretes módon nagy népességmozgást, a településviszonyok átalakulását és a közösség igazgatásában új intézményes kereteket alakítottak ki. A jogszerűség, a közbiztonság, a vagyonbiztonság, majd a szociális-kulturális igazgatás az írásbeliségnek és az egyöntetű fogalomértelmezésnek kifejlődését kívánja. A kortársak csodálta új intézmény, a területi igazgatási egység a *polgári állam*. Az állammal szemben az egyik legfontosabb elvárás: alakítsa ki a maga eszközével a területén élő polgároknak a közösségi összetartozástudatot, az állampolgári tudat és a nemzeti kultúra hagyományainak összeötvöződését.

c) További elvárás az állam intézményeivel szemben: tartsa ébren az állam területén élő polgároknak a közös nyelv, a közös szokásrend, a szülőföld, a „haza” szeretetét. Ápolja ezt az összetartozástudatot. A kor embere előtt úgy látszott: az állampolgárok közösségének legfontosabb összetartó ereje — a különböző identitástartalmak közül a legfontosabb — a *nemzeti és az állampolgári identitás*, illetve annak ötvözete. Az így most már állami eszközökkel is kifejlesztett nacionalizmus a 19. század második felében igen pozitív szerepet játszott az *európai emberek értelmi-gondolkodási szintjének fejlődésében*. Elképzelhetetlen lett volna a széles körű anyanyelvi kultúra kifejlesztése nélkül a magasabb nembéli szintre emelkedésünk, a széles tömegek gondolkodásképeségének emelkedése. És az emberi együttélés kereteinek — a települési és igazgatási keretek — magas szintű kiépítése, a bonyolult modern területi-igazgatási rendszerek kialakítása elképzelhetetlen lett volna a nemzetállamok kiépülése nélkül. Ennyit a nacionalizmus és a nemzetállam történelmi hasznáról.

Kérdés: vajon milyen melléktermékei keletkeztek és hagyományozódtak e nacionalizmusnak a 20. századra, és mikor, milyen új jelenségek aktivizálják e hagyományanyagot?

HARMADIK TÉZIS

A nacionalizmusról mint a nemzeti sokszínűség őrzőjéről és az idegenellenességről

A nacionalizmus, mint láthattuk, a különböző közösségi identitástartalmak között a nemzeti-etnikai identitást mondja a legfontosabbnak. Maga alá kívánja gyúrni az egyén gondolkodásában az egyéb közösséghez kötő erőket. Ezzel a hegemoniára törekvésével fel is szívja magába a közösségben élő napi szokásokat, szokásrendszereket.

A szokásrendszer rögzítője az egyén napi életkerekének. A felkeléstől a lefekvésig cselekedeteinket évszázadok során kialakult, elődeinktől, társainktól eltanult szokások szerint végezzük. Ismeretes, hogy ezek a szokásrendszerek nem mások, mint idomulások természeti és társadalmi környezetünkhöz. Termékei az egyén és közösség, ember és természet kölcsönös egymáshoz igazodásának. Így azután e szokásrendszerek az egyén életben maradásának alapjai is az adott természeti és termelési feltételek között. Az évszázados, évezredes szokásrendek valóban *azonosságokat* mutatnak az egyazon táji, területi egységen élők között. Ezek a közös szokásrendek a nacionalizmus korában már „nemzeti tulajdonságok”-ként — azt is mondhatnánk: nemzeti standardizált tulajdonságokként — jelennek meg. Az európai nacionalizmusok a 19–20. században igen pozitív szerepet játszanak: hozzájárultak és járulnak ahhoz, hogy az európai kontinensen a szokásrendek, a hagyományok sokszínűsége — most már mint nemzeti sokszínűség — fennmaradjon.

Ugyanakkor a szokásrendek tudatosítása együtt jár a mástól való különbözés hangsúlyozásával: különbségeket rögzít, fogalmaz meg a más hagyományú, más szokású csoportokkal szemben. A közösségek közötti eltérések nemzeti kodifikációja így kezdetül rokon a *különbségek kihangsúlyozásával*. Nemcsak rögzíti és fenntartja a szokásrendek sajátosságait, de egyidőben kigyúrja az idegenellenesség alapanyagát is. Az intézményesített 19–20. századi nacionalizmus potenciálisan összekapcsolódik az idegenellenességgel. (Zárójelben jegyezve meg: hasonló jelenséget ismer a történettudomány a vallási identitások történelméből is.)

Kérdés: vajon mennyire tudunk válaszolni a kérdésekre: a nacionalizmusnak e sok összetevője közül — a hagyományörzés és ugyanakkor idegenellenesség közül — mikor melyik mozgósul?

NEGYPEDIK TÉZIS

A nemzetállam hasznáról, fejlődést fékező hatásáról és az államrendet működtető középosztályokról

Az európai nacionalizmusok életben tartója a *középosztály*. Őt épp az a kulturális-igazgatási nagyüzem hozta létre, amely a nemzeti közösségi tudat kialakítását, fenntartását szolgálja. Ide soroljuk mindenekelett az anyanyelvi kultúrát és gondolkodáskészséget

fejlesztő tanárt, író-értelmiséget, valamint a nemzet-államok működtetéséhez szükséges igazgatási állami hivatalnok-értelmiség réteget. (Tehát az igazgatásban, kultúrában, gazdaságban, technikában tevékeny adminisztrációk tagjait.) Az európai kultúra soha nem emelkedett volna ki a különböző civilizációk közül e társadalmi réteg kifejlődése nélkül. Ők tanították meg Európát írni-olvasni, kulturáltan viselkedni, tisztelni a jogot stb. Ugyanakkor ez az a réteg, amelynek érdeke is fűződik ahhoz, hogy a nemzeti öntudatosodás együtt járjon az állami intézményesedéssel. A nemzetállam kiépülése biztosít ennek a rétegnek nemzeti-állami hivatalokat otthon és külföldön. S biztosít a nemzetállam e réteg számára az őt a társadalmi átlag fölé emelő nemzeti presztízszt, megbecsülést.

Ahhoz, hogy azt a negatív szerepet, amit a nemzetállam betölt majd a 20. században, megértsük — mind a tegnapi, mind a mai, mind a holnapi fejlődésben —, fel kell tárunk e réteg immár önállósult és önös réteg-érdektörekvéseit. (És igyekeznünk kell kordába szorítani is azt.) Amely réteg-érdektörekvéseket ők természetesen „nemzeti”-nek tüntetnek fel, mintha törekvéseik feltétlenül és mindenben a közösség egészének érdekében állanának.

A nemzetállami adminisztráció kezdettől, a 19. század közepétől, homogenizálni igyekszik az állam területén élő különböző etnikumokat. Érvei: az igazgathoz azonos nyelv szükséges (vasúthoz, kereskedelemhez stb.). Így a nemzetállam — és a nemzetállami középosztály — kezdettől kétarcú: intézményes eszközökkel rögzíti, ápolja, megtartja egyes nemzetek hagyományrendszerét, ugyanakkor felszámolja az állam területén élő más nemzetek hagyományrendszerét. Vagyis a nemzetállam együtt jár kezdettől a nacionalizmus egyik pozitív vonásának — a nemzeti sokszínűség ápolásának — felszámolásával. Így törekedett az angol, a francia, a spanyol stb. nemzetállam felszámolni a területén élő más nyelvi kultúrák (skót, baszk, okcitán stb.) hagyományait. És ugyanezt tette kezdetől a magyar nemzetállam, majd megalakulásuk után a szlovák, román stb. nemzetállamok is. Az államnacionalizmus már kezdettől szemben állott a kultúrnnacionalizmussal.

Ugyanakkor a 20. század első felétől a nemzetállam újabb pozitív vonást ölt fel. Ekkor már a technikai és az emberi-kulturális szint emelkedése lehetővé teszi a nagyhatalmi politika agresszivitásának kibontakozását. A nagyhatalmi imperializmus érdekszféra-politikája kezdi visszaszorítani a kisebb nemzeti közösségek kultúráját, modernizált technikai-fegyvergépezetének segítségével. A nemzetállam szervezete ekkor a sokszínűség, a kis nemzetek önállóságának megvédője lesz. A kis nemzetállamok egyik oldalon homogenizálni akarják a területükön élő törpe nemzeteket, ahogy mondják: nemzetiségeket. Így jár el a magyar állam a svábokkal, románokkal, szlovákokkal stb. szemben. A román, szlovák stb. államok a magyarokkal, németekkel stb. szemben. Ugyanakkor e nemzetállamok védik az uralkodó kis nemzetek hagyományait a nagyhatalmi nacionalizmus ellen. (És ez a 20. század elejétől az angol, francia, német — vagy térségünkben a magyar, lengyel, orosz — nagyhatalmi nacionalizmusokkal szemben pozitív, ún. védhatalmi nacionalizmus szerepét töltötte be. Ugyanilyen védhatalmi funkciót kaptak sok európai államban az 1945 utáni szovjet, illetve amerikai nagyhatalmi törekvések elleni nacionalizmusok.)

Kérdés: vajon korunkban miért és hogyan maradtak meg a nemzeti identitás ezen omnipotenciájának elemei és vannak-e még olyan valós tényezők, amelyek őket időszerűvé tehetik?

ÖTÖDIK TÉZIS

Közép-Európában a nemzeti és állami tagolódás ellentmondásairól

Történelmileg tekintve a Német Birodalom és az Oroszország, illetve a Török Birodalom közötti területet: e terület hat évszázadon át ütköző zóna volt. Ütköző zóna és érintkezési zóna a nyugati és keleti kereszténység, valamint a kereszténység és az iszlám világ között. A térségbe folyamatosan érkeztek a keleti sztyeppékről részben még nomadizáló népek, nyugatról pedig telepések. Ennek köszönhetően a térség Európa — de talán az egész Glóbusz — etnikailag leginkább kevert területe. A betelepülések részben csoportosan, részben egyénileg történtek.

Már a középkortól különböző kiváltságos (hospes) települések, sőt területi autonómiák jöttek létre. Ilyenek voltak a szászok, a jászok, kunok autonómiái, de hasonlóak a Habsburg Birodalom déli határvidékén kialakult ún. Határőrvidékeken élő szerbek, sőt románok valószínű autonómiája is. A csoportos betelepülések mellett folyamatos volt az egyéni bevándorlás is, különösen azokra a területekre, amely területek igazgatásilag a Habsburg vagy a Német-Római Birodalomhoz tartoztak vagy Habsburgok uralta ország volt (pl. a Magyar Királyságba). Így a jogi kötelek, az életfeltételek a megszokott nyugatihoz hasonlóak voltak.

A Keleti-tengertől az Adriáig húzódó területen a legdinamikusabb etnikai mozgást mégis a 19–20. században az ipari forradalom idézte elő: a térségben nem állt rendelkezésre a modern termeléshez sem a szakmunkásgárda, sem a modern gazdasági tisztviselő-értelmiségi gárda. Ezek a Német Birodalom, illetve a Habsburg Birodalom tartományaiból 1849, illetve 1867 után húzódtak keletre. (Így kerülnek a németek mellett morvák, csehek a Monarchia legdélibb tartományaiba is.) Egyidőben a polgári munkaszervezet feltöri a különböző, korábbi etnikai-területi autonómiákat, és megindít egy államokon belüli migrációt az ipar, illetve az új termelési szerkezet igényeinek megfelelően. Az ipari társadalom Közép-Európában etnikai tekintetben immáron az egyén szintjén is kevert társadalom. Prágától Brassóig — különösen a városokban — egymás mellett laknak szlávok, németek, magyarok, zsidók, sőt cigányok, területileg immáron etnikailag szét nem választható kevertségben. Éppen ezért e térségben szó sem lehetett arról, hogy a nemzetek településterülete és az állam mint területi-igazgatási egység egybeessen. Szó sem lehetett arról, hogy etnikailag egynemű, ún. nemzetállamok jöjjenek létre. Sem 1867 után, sem 1920 után.

HATODIK TÉZIS

Államterület és nemzet ellentmondásainak eddigi feloldási kísérleteiről

Nézzük, milyen kísérletek történtek eddig arra, hogy ezt az etnikailag sokszínű népet területi-igazgatási egységbe, államkeretbe foglalják?

a) Amikor a 19. század közepén Európában kialakultak a nemzetállamok, akkor a térségben egy, a maga idején ún. korszerűtlennek látszó állam jön létre, a dualista Habsburg Monarchia (1867–1918). A birodalom osztrák és magyar adminisztrációja szupremáciát kívánt biztosítani az osztrák–német és a magyar kultúrának. De végül is a Monarchia az egyén szintjén szabadságot biztosított a nemzeti érzelmek kiélésére (személyi etnikai autonómia). Mégsem felelt meg a birodalomban élő különböző népeknek, mert nem adott lehetőséget a nemzeti kollektívák érvényesülésének (kollektív nemzeti jog).

b) Az első állam-modellt, a Habsburg Monarchiát részben a nagyhatalmi érdek törte össze 1918-ban, mert a világháborúban vesztes Németország hátában a nagyhatalmak nem akarták a német kultúrájú Monarchiát fenntartani, hanem inkább az ellenérdekelte kisállamok rendszerét segítették. Egybeesett törekvéseikkel a volt Monarchia kis népeinek önállósulási törekvése. Így alakult ki a térségben a kisállamiság rendszere (1920–1938). (Ezt rögzítették a párizsi békeszerződések, Magyarország számára az 1920. június 4-én a Kis-Trianon palotában aláírt ún. trianoni békeszerződés.)

Ezek a kis államok nemzeti államoknak hitték magukat, úgy is viselkedtek: valóban pozitív szerepet tölthettek be az új többségi nemzetek (lengyelek, csehek, románok, délszlávok) műveltségének kifejlesztésében. Ugyanakkor a nemzetállami homogenizációval kezdték elszorvasztani az új kisebbségek (magyarok, németek, ugyanúgy a többi kisebbség) kultúráját. Ez a nemzetállami etatizmus ráadásul elvágtá államhatárokkal az eddigi egységes munkaszervezethez tartozó területeket. Megszűnt a munkaerő, a szakértelem szabad áramlása és a térség gazdaságilag mind jobban leszakadt a nyugat-európai fejlett piacokról.

c) A következő — harmadik modellt — az 1938–49 közötti időszak hozta. Ekkor az *etnikai és az államhatárokat* kívánták egymáshoz igazítani. 1938–45 között megkísérelték az *államhatárokat* hozzáigazítani az etnikai határokhoz. Majd 1945–1949 között — látva a határtologatás kudarcát, éppen az egyéni szintű keveredés miatt — az *áttelepítés* politikai módszerét választották. A kisebbséghez tartozó állampolgárokat igyekeztek kitelepíteni azokra az államterületekre, ahol azok többséget képeztek. (Így került sor a németek, a magyarok, a szlovákok nagyszámú áttelepítésére. A zsidóüldözéseken kívül a térségben ez a legkegyetlenebb erőszak volt az egyénnel, a polgárral szemben.)

d) A negyedik modellt a *szovjet rendszer* bevezetése jelentette a térségben, 1949–1990 között. Ismert módon elhatárolták az immáron szovjet katonai zónát a nyugati kultúrától, ugyanakkor a zónán belül megtartották, sőt erősítették a nemzetállami elkülönülést. A kis államok népei nehezebben utazhattak a „szomszéd”-ba, mint bármikor korábban a történelem folyamán. A nemzeti ellentéteket erőszakkal viaszosították, és bevezették a szovjet-internacionalizmus elvonatkoztatott egyenlősdiségét. Nemcsak az egymás elleni agresszív nacionalizmusokat kívánták letörni, de korszerűtlennek neveztek mindent, ami a nemzeti identitással kapcsolatban állott. (Kivéve a szülőföld szeretetét, amit az imperialista betolakodók elleni védelem szempontjából tartottak fontosnak.)

HETEDIK TÉZIS

A szovjet rendszer

összeomlása utáni tanácsstalanságról

Az értelmiségi középosztály egy jelentős része hitt ebben a messianisztikus nemzetköziségben, mert a korábbi nemzeti összeütközések után ezt tartotta a jövő vezető eszméjének. Sőt, megteremtették a totális osztályérdekeltség elméletét: az egyén és közösség viszonyában meglévő különböző identitás-tartalmak közül a *szociális identitást* mondták döntőnek, vagyis az osztályhoz tartozást. Ennek kívántak nemcsak alárendelni minden más azonosságérzést, hanem azok nagy részét egyszerűen retrográdnak, politikailag is veszélyesnek állították be. (A szovjet rendszer legismertebb negatív példái éppen a nemzeti és a vallási identitások elleni adminisztratív hadjáratok.)

Későn ismerte fel az értelmiség — mind a kis államokban, mind a Szovjetunióban —, hogy e szépnek, és probléma nélkülinek beállított jövőkép mögött egy nagyhatalmi politikai érdek húzódott meg.

És amikor ezt részben az ellenzéki politikai mozgalmak, részben az értelmiség, sőt az állami és párt adminisztráció egy része is felismerte, akkor természetesen fordultak a tiltott eszmékhez, mint rendszerellenes, antiszovjet ideológiához: részben a vallásszossághoz, de még inkább a nacionalizmushoz. A nacionalizmus e kis szatelit-államokban a *szovjet-ellenesség*, egyben a *nagyhatalom-ellenesség* alapideológiája lett. És ugyanakkor úgy látszott: azok a nemzetek tudják eredményesen túlélni a nagyhatalmi megszállást, amely nemzetnek ügyes és hatékony politikai adminisztrációja van. A jugoszláv, a román, majd a magyar, a lengyel példa azt mutatta már 1949-től, hogy elsősorban az állami intézményeken múlik a nemzeti önállóság megőrzése. A nemzetállam a nemzet érdekeinek legfőbb védelmezője lett. Nemcsak a nacionalizmus, de a nemzetállam elve is felértékelődött.

A látens nacionalizmus erősödését segítette még az, hogy a *kisebbségi kérdést* a szovjet internacionalizmus az államok belügyének tekintette, egyszerűen nem vett tudomást a nemzetek szállásterülete és az államterület ellentmondásai között feszülő évszázados ellentétéről. Adminisztratív eszközökkel megakadályozta ugyan a nacionalista szélsőségek felszínre törését, de semmi pozitív alapelve nem dolgozott ki a nemzeti identitások, mint kisebbségi identitások, biztosítására. (Hacsak a szocialista internacionalizmus jelszavának kiadását nem tartjuk annak.) Ahogy felértékelődött politikailag az államnemzet védhatalmi funkciója az „oroszokkal” szemben, úgy értékelődött fel a kisebbségi kérdés mint az ellenzéki politika tárgya és felértékelődött a tiltott gyümölcs: gyűlölni a szomszéd nemzetet.

Vagyis megállapíthatjuk: a térségben az eddigi állammodellek nem hoztak „megoldásokat”. A település kevert etnikumú közösségeiben élő polgár tanácstalan.

Kérdés: mitől meghatározott ma, a szovjet rendszer felbomlása után a térség politikai vezetőrétegének lehetősége? Vajon milyenek a helyi és a nemzetközi, összeurópai feltételek?

GLATZ FERENC